

Συζητώντας τις έννοιες της απώλειας και του πένθους με παιδιά: ενδοιασμοί, αποτελέσματα, εισηγήσεις

Δρ Πολυξένη Στυλιανού
Παιδαγωγικό Ινστιτούτο Κύπρου

Ο ρόλος του σχολείου στη διαχείριση πένθους (Akerman & Statham, 2014)

«πρόληψη»
(proaction)

- παρέχοντας προγράμματα – δεξιότητες και γνώσεις διαχείρισης απώλειας αλλά και στήριξης

«αντίδραση»
(reaction)

- παρέχοντας στήριξη σε παιδιά που βιώνουν πένθος

Αναγκαιότητα της συζήτησης

- Καλύτερη κατανόηση της έννοιας του θανάτου και του πένθους.
- Λιγότερο στρες να συζητήσουν για τον θάνατο.
- Πιο έτοιμα να στηρίξουν συνομήλικα πενθούντα παιδιά.
- Ευκαιρία σε παιδιά που πενθούν να μοιραστούν το βίωμά τους.

(Holland, 2008; Lee, Lee & Moon, 2009; Lytje, in press; Stylianou & Zembylas, 2018a&b)

Death Education - Σκοπός

Τα παιδιά να είναι σε θέση:

- Να συζητούν με άνεση για την απώλεια και το πένθος.
- Να γνωρίσουν τη διαδικασία του πένθους.
- Να ενημερωθούν για τις πολιτισμικές διαφοροποιήσεις και αξίες.
- Να αναπτύξουν μια φιλοσοφία για τη ζωή. Μόνον αναγνωρίζοντας τους περιορισμούς της ζωής μπορεί κανείς να εκμαιεύσει το μέγιστο από αυτήν.

(Leviton, 1977)

Προκλήσεις

- Κατάλληλα εγχειρίδια.
- Πρόθυμοι και κατάλληλα καταρτισμένοι εκπαιδευτικοί (Bregman, 2008).
- Η ενσωμάτωση του Death Education στα σχολεία στο Αναλυτικό Πρόγραμμα (Atkinson & Hornby, 2002; Engarhos, Talwar, Schleifer & Renaud, 2013; Job & Frances, 2004; Leaman, 1995; McGovern & Barry, 2000).
- Σιωπή εκπαιδευτικών (McGovern & Barry, 2000) => εκλαμβάνεται συχνά από παιδιά που πενθούν ως αδιαφορία εκ μέρους των εκπαιδευτικών τους (Stylianou & Zembylas, 2018a).

Παιδική λογοτεχνία

- Ασκεί λειτουργίες ανακουφιστικές, κατευναστικές, κοινωνικοποιητικές ή και πληροφοριακές στο μικρό παιδί γύρω από τον θάνατο (Ντόλατσα, 2008).
- Δημιουργικό εργαλείο στη συμβουλευτική πενθούντων ατόμων - προληπτικό εργαλείο αλληλεπίδρασης και επικοινωνίας (Briggs & Pehrsson, 2008; Παπαδοπούλου, 2004).

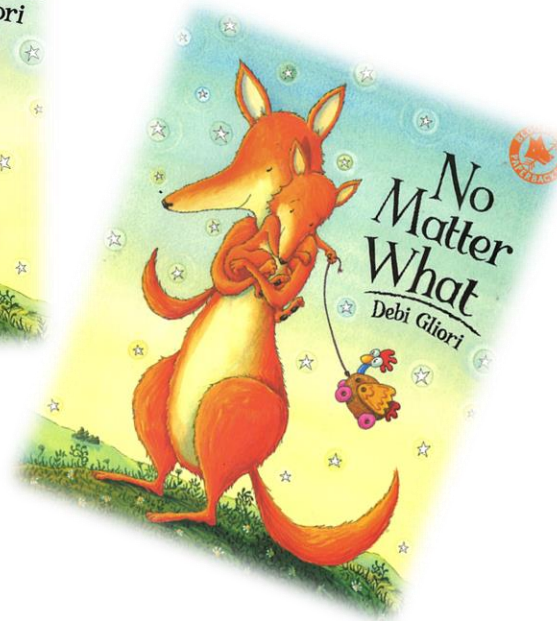
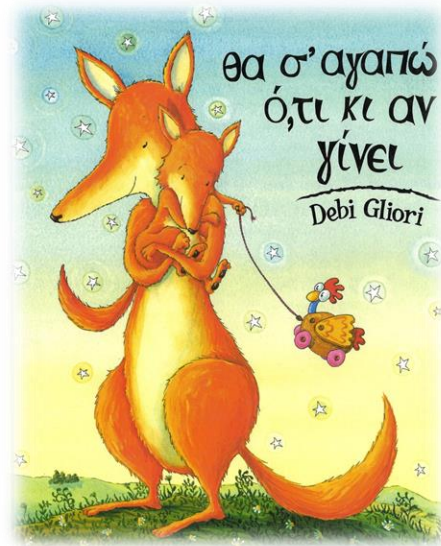
Στόχοι βιβλιοθεραπείας

- Συναισθηματική εμπλοκή του παιδιού στην κατάσταση των ηρώων της ιστορίας.
- Διδασκαλία της εποικοδομητικής και θετικής σκέψης.
- Ενθάρρυνση ώστε το παιδί να εκφράσει ελεύθερα ζητήματα που το αφορούν.
- Ανάλυση συμπεριφορών των ηρώων.
- Πρόταση από το παιδί δικών του λύσεων στο πρόβλημα.
- Εύρεση ομοιοτήτων ανάμεσα στα προβλήματα του παιδιού και των άλλων.
- Βοήθεια στο παιδί να αποδεχθεί ένα πρόβλημα.
- Προσφορά νέων δημιουργικών τρόπων να το χειριστεί.

(Παπαδοπούλου, 2004)

Έρευνα Δράσης

Σκοπός – ερευνητικά ερωτήματα

Η μελέτη της ένταξη των εννοιών της απώλειας και του πένθους στις συζητήσεις με παιδιά με απώτερο στόχο τη βελτίωση προτεινόμενων συναφών μαθημάτων.

- Ποιοι ενδοιασμοί εκφράζονται από τους/τις εκπαιδευτικούς στην προσπάθεια ένταξης των εννοιών της απώλειας και του πένθους στην εκπαιδευτική πράξη; Ποιες οι συνέπειές τους;
- Ποια αποτελέσματα (γνωστικά, συναισθηματικά, συμπεριφοράς) προκύπτουν από την εφαρμογή των συναφών μαθημάτων στα παιδιά;

Συμμετέχοντες/ουσες

- 10 εκπαιδευτικοί, γυναίκες και άντρες, 7-26 χρόνια υπηρεσίας
- 171 παιδιά Α'-Στ' τάξη (από 10 διαφορετικά σχολεία πόλης και υπαίθρου επαρχιών Λευκωσίας, Λεμεσού και Πάφου)
- κριτικός φίλος

Διαδικασία

Σεμινάρια με θέμα «Εντάσσοντας τις έννοιες της απώλειας και του πένθους στην εκπαίδευση»

- Συζήτηση προτεινόμενων μαθημάτων

Συνεντεύξεις πριν

- Εφαρμογή μαθήματος

Συνεντεύξεις μετά

- Focus Group

Ενδιασμοί εκπαιδευτικών

Αποτελέσματα – τα μαθήματα

Βασικοί στόχοι:

- Γνωριμία με τη διαδικασία του πένθους.
- Αναγνώριση της σπουδαιότητας των αναμνήσεων.
- Ενεργός εμπλοκή των παιδιών – λεκτική και μη λεκτική επικοινωνία, ενεργητική ακρόαση.

Προτεινόμενα σχέδια μαθημάτων.

Ιστοσελίδα Παιδαγωγικού Ινστιτούτου

Απώλεια, πένθος και παιδί

Not secure | www.pi.ac.cy/pi/index.php?option=com_content&view=article&id=2222&Itemid=124&lang=el

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΥΠΡΟΥ
CYPRUS MINISTRY OF EDUCATION AND CULTURE

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΚΥΠΡΟΥ
CYPRUS PEDAGOGICAL INSTITUTE

Webmail • Προσωπικό ΠΙ

EL EN Σάββατο, 19 Ιανουαρίου 2019

Χάρτης Ιστοχώρου | Αποποίηση | Επικοινωνία

αναζήτηση...

Τομέας Επιμόρφωσης ▼ Τομέας Εκπαιδευτικής Τεκμηρίωσης ▼ Τομέας Εκπαιδευτικής Τεχνολογίας ▼ ΥΑΠ ▼ ΚΕΕΑ

Οικοσελίδα ▶ Τομέας Επιμόρφωσης ▶ Συνέδρια - Ημερίδες

Τομέας Επιμόρφωσης

- Οικοσελίδα Τομέα
- Προγράμματα - Σεμινάρια
- Αρχείο Προγραμμάτων
- Επιμόρφωσης
- Συνέδρια - Ημερίδες**
- Εκπαιδευτικό Υλικό
- Επιμορφωτικό Υλικό
- Ισότητα των Φύλων στην Εκπαίδευση
- Ενεργός Πολιτότητα
- Επικοινωνία

Το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο

Απώλεια, πένθος και παιδί

3^ο Συνέδριο με θέμα «Απώλεια, πένθος και παιδί - Ο ρόλος του σχολείου (Δημοτική Εκπαίδευση)»

Σάββατο, 26 Ιανουαρίου 2019
Παιδαγωγικό Ινστιτούτο Κύπρου

Εγκύκλιος

Πρόγραμμα και περιγραφή εργαστηρίων

«Κανείς δεν χτίζει γέφυρα πάνω από ένα ποτάμι που δεν βλάπτει»
(Adriano Schimber)

2^ο Συνέδριο με θέμα «Προσεγγίζοντας τις

<https://goo.gl/tW8FLh>

Show all

Αποτελέσματα - Οι εκπαιδευτικοί

Κυρίαρχο συναίσθημα πριν και μετά

Ενθουσιασμός ➡ Άξιζε τον κόπο.

Φόρτιση, ένταση, άγχος ➡ Πήρα θάρρος (αντιδράσεις των παιδιών).

Αγωνία για το τι εν να φκει, τι εν να πουν... Τζιαι πώς θα φύουν να παν σπίτι μετά που το μάθημα ➡ Είμαι πολλά ευχαριστημένη! Εκάμαν πολλές προεκτάσεις! ...Εν ήρτε κανένας γονιός να μου πει μα τζιαι μου!

Ελπίδα! Ναι, ελπίζω ότι εν να φκει κάτι καλό! Χαίρομαι που θα το κάμω. ➡
Ικανοποίηση... Νομίζω εφκήκαν πράματα. Μπορεί να επερίμενα τζι άλλα, αλλά εφκήκαν αρκετά.

Έχω μια ανησυχία, ένα άγχος, ναι. ➡ Εντάξει. Εν ήταν τόσο αγχωτικό όσο ενόμιζα.

Κυρίαρχο συναίσθημα πριν και μετά

Αγωνία... Ενθουσιασμός - Ότι για το περιεχόμενο του μαθήματος! 😊 - αλλά για το τι εν να προκύψει. ➡ Κατ' αρχάς ικανοποίηση που ετέλειωσε αίσια. Που την άλλη όμως προβληματισμός για κάποια πράγματα που εβγήκαν στην επιφάνεια από τους μαθητές.

Είμαι ανυπόμονη βασικά να δω πώς θα αντιδράσουν. ➡ Ένωσα χαρά γιατί πολλά παιδιά εκφράστηκαν τζιαι εκφράστηκαν με πολλή ωριμότητα που εν φαίνεται στο καθημερινό μας μάθημα ή στις καθημερινές μας συζητήσεις.

Ανυπομονησία. ➡ Ικανοποίηση. Επήε καλά το μάθημα. Θεωρώ ότι επέτυχε τζιαι εγώ έμαθα πολλά πράματα.

Κυρίαρχο συναίσθημα πριν και μετά

Χαρά γιατί εν να βοηθήσω κι εγώ με τη σειρά μου εσάς για να μας φέρετε μια ολοκληρωμένη πρόταση. ➡ Και πάλι νιώθω έναν ενθουσιασμό που εδοκίμασα για ακόμη μια φορά ν' ασχοληθώ με το πένθος, ν' ασχοληθώ με την απώλεια. ...Γιατί καμιά φορά φοβάσαι και τα παρατρέγουδα: μα είπες του παιδιού ότι επέθανε ο τάδε; Έννεν τρυφερή ηλικία τούτη; Εν είχα κανένα!

Είμαι περίεργη παραπάνω να δω αντιδράσεις, να δω πώς σκέφτονται, επειδή εν το συζητήσαμε το θέμα ποτέ... εν νιώθω ανασφάλεια πάντως. ➡ Εγώ είμαι ευχαριστημένη. Νομίζω. Συγκρατημένα ευχαριστημένη, ικανοποιημένη. Πήγε καλά, βγάλαν πράγματα...

Αποτελέσματα σε σχέση με τα παιδιά

- Συνειδητοποίηση της μη αναστρεψιμότητας.
- Γνωριμία και αναφορά σε αναμενόμενα συναισθήματα πένθους.
- [Ευκαιρίες έκφρασης.](#)
- Στήριξη πενθούντων ατόμων.

Δεν πειράζει... ➔ *Φυσικά και πειράζει!*

Μην κλαις... ➔ *Είναι εντάξει να κλαις.*

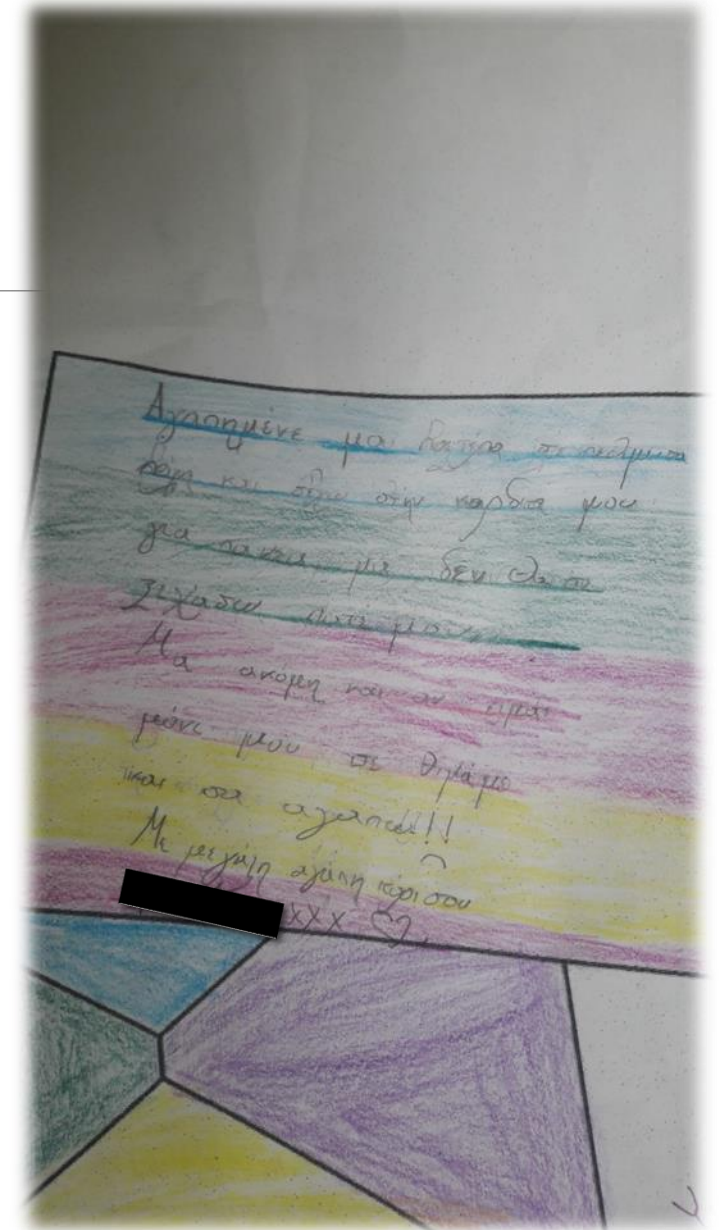
Μην στενοχωριέσαι... ➔ *Αναγνωρίζουμε τη στενοχώρια σου.*

- Σιωπή.

Μοίρασμα...

Αγαπημένε μου πατέρα σε πεθύμησα πολύ και σ' έχω στην καρδιά μου για πάντα μα δεν θα σε ξεχάσω ποτέ. Μα ακόμη και αν είμαι μόνη μου, σε θυμάμαι και σ' αγαπώ!!

Με μεγάλη αγάπη η κόρη σου xxx

Αποτελέσματα σε σχέση με τα παιδιά

- Συνειδητοποίηση της μη αναστρεψιμότητας.
- Γνωριμία και αναφορά σε αναμενόμενα συναισθήματα πένθους.
- [Ευκαιρίες έκφρασης.](#)
- Στήριξη πενθούντων ατόμων.

Δεν πειράζει... ➔ *Φυσικά και πειράζει!*

Μην κλαις... ➔ *Είναι εντάξει να κλαις.*

Μην στενοχωριέσαι... ➔ *Αναγνωρίζουμε τη στενοχώρια σου.*

- Σιωπή.

Σιωπή...

Ιδίως όταν είπε ο πατέρας τη λέξη «επέθανε». Εκεί έγινε το μεγάλο το μπαμ. Εσταματήσαν τα ρολόγια, εν εκινήτουν τίποτε. Εσταμάτησε ο δείκτης των δευτερολέπτων, επροσέχαν ακόμη και την αναπνοή τους και εκεί δεν κοιτάζαν τους φίλους τους. Άλλοι κοιτάζαν χάμω, άλλοι εκρατούσαν τα χέρια τους, άλλοι εμένα. Ίσως γιατί με επεριμέναν να ξεκινήσω, να τους πω κάτι άλλο, να τους πω «οί μάνα μου εν επέθανε, εν αστείο που σας κάμνω...» άβυσσος η ψυχή του παιδιού. Και πιο μικρή σιωπή τη στιγμή που τον είδαν θυμωμένο. Τάχα γιατί τούτος θυμώνει; Πιστεύω μέσα μου, ψυχολογώντας τα. Γιατί θυμώνει τωρά τούτος; Έπρεπε να κλαίει μόνο....

Περιορισμοί

- Έρευνα Δράσης – Ερευνητές και ερευνώμενοι, γενίκευση
- Φωνή των παιδιών.

Προϋποθέσεις

- Να δούμε το ποτάμι.
- Η σχέση της ομάδας.
- Ο/Η εκπαιδευτικός.

Τα εργαστήρια του Συνεδρίου

Εντάσσοντας τις έννοιες της απώλειας και του πένθους σε συζητήσεις με παιδιά στην τάξη...

1. ...στο Νηπιαγωγείο, **Δρ Μαρία Ηρακλέους**, Λειτουργός Παιδαγωγικού Ινστιτούτου και **Εύη Ισαάκ**, Εκπαιδευτικός Προδημοτικής Εκπαίδευσης
2. ...μέσα από το παιδικό βιβλίο «Αντίο Ποντικούλη» της Robbie H. Harris, **Αναστασία Σπύρου** και **Χριστιάνα Καραολή**, Εκπαιδευτικοί Δημοτικής Εκπαίδευσης
3. ...μέσα από το παιδικό βιβλίο «Θα σ' αγαπώ ό,τι και κι αν γίνει» και της αγγλικής του έκδοσης «No matter what» της Debi Gliori, **Ελένη Αναστασίου** και **Κωνσταντία Αγαθοκλέους**, Εκπαιδευτικοί Δημοτικής Εκπαίδευσης
4. ...μέσα από το παιδικό βιβλίο «Άφησα την ψυχή μου στον άνεμο» της Roxane Marie Galliez, **Φρύνη Χαρίτωνος**, Εκπαιδευτικός Δημοτικής Εκπαίδευσης
5. ...μέσα από το παιδικό βιβλίο «Λόγια στα κύματα» της Έλενας Περικλέους, **Έλενα Περικλέους**, Συγγραφέας και Διευθύντρια Δημοτικού Σχολείου

Νόγια

στα

κύματα

Αναφορές

Akerman R., & Statham, J. (2014). *Bereavement in childhood: the impact on psychological and educational outcomes and the effectiveness of support services*. London: Childhood Wellbeing Research Centre (CWRC), Thomas Coram Research Unit, Institute of Education.

Atkinson, M., & Hornby, G. (2002). *Mental health handbook for schools*. London: Routledge Falmer.

Bregman, L. (2008). What should a course on death and dying accomplish? “Death education” in an undergraduate religion course. In *Teaching death and dying*, ed. C. Moreman, 17-32. New York: Oxford University Press.

Briggs, A. C. & Pehrsson, D. (2008). Use of Bibliotherapy in the Treatment of Grief and Loss: a Guide to Current Counseling Practices. *Adultspan Journal*, 7 (1), 32- 42.

Engarhos, P., Talwar ,V., Schleifer, M., & Renaud, S. (2013). Teachers’ attitudes and experiences regarding death education in the classroom. *Alberta Journal of Educational Research*, 59(1), 126-128.

Job, N., & Frances, G. (2004). *Childhood bereavement: Developing the curriculum and pastoral support*. London: National Children’s Bureau.

Holland, J. (2008). How schools can support children who experience loss and death. *British Journal of Guidance & Counselling*, 36(4), 411–424. DOI: 10.1080/03069880802364569

Leaman, O. (1995). *Death and loss: Compassionate approaches in the classroom*. London: Cassell.

Lee, J.O., Lee, J.L., & Moon, S.S. (2009). Exploring children's understanding of death concepts. *Asia Pacific Journal of Education*, 29(2), 251-264. DOI: 10.1080/02188790902859020

Αναφορές

Lee, J.O., Lee, J.L., & Moon, S.S. (2009). Exploring children's understanding of death concepts. *Asia Pacific Journal of Education*, 29(2), 251-264. DOI: 10.1080/02188790902859020

Leviton, D. (1977). The Scope of Death Education. *Death Education*, 1, 41–56. doi:10.1080/07481187708252877

Lytje, M. (in press). Voices that want to be heard - Using bereaved Danish students' suggestions to update school bereavement response plans. *Death Studies*. DOI: 10.1080/07481187.2017.1346726

McGovern, M., & Barry, M. M. (2000). Death Education: Knowledge, Attitudes and Perspectives of Irish Parents and Teachers. *Death Studies*, 24, 325-333. doi:10.1080/074811800200487

Ντόλατζα, Ε. (Μάρτιος 2008). Λογοτεχνικές απεικονίσεις του θανάτου σε βιβλία για παιδιά προσχολικής και πρωτοσχολικής ηλικίας, Ηλεκτρονικό Περιοδικό Παιδικής Λογοτεχνίας: *Κείμενα*, 7, <https://goo.gl/oDXDrW>

Παπαδοπούλου, Σ. (2004). *Η συναισθηματική γλώσσα: βιβλία που μιλούν... σε μαθητές που σιωπούν...* Αθήνα: Τυπωθήτω.

Stylianou, P., & Zembylas, M. (2018a). Dealing With the Concepts of “Grief” and “Grieving” in the Classroom: Children’s Perceptions, Emotions, and Behavior, *OMEGA-Journal of Death and Dying*, 77(3), 240-266. DOI: 10.1177/0030222815626717

Stylianou, P., & Zembylas, M. (2018b). Peer support for bereaved children: Setting eyes on children’s views through an educational action research project, *Death Studies*, 42(7), 446-455. DOI: 10.1080/07481187.2017.1369472

«Υπάρχει κάτι
που είναι εξίσου
αναπόφευκτο με
τον θάνατο.
Και αυτό είναι η
ζωή.»
Charlie Chaplin

Ευχαριστώ πολύ για την προσοχή σας!